

РОЛЬ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ

ROLE OF CIVIL EDUCATION IN CONSTITUTIONAL PROCESS

Осадча І.А.,

*старший викладач кафедри соціології, філософії і права
Одеської національної академії харчових технологій,
адвокат*

У статті досліджено роль правової освіти в конституційному процесі на основі аналізу сучасної вітчизняної та зарубіжної літератури. Зроблено висновок, що отримання необхідних знань та навичок розширює для громадян можливість участі в конституційному процесі. Ця участь є дуже важливою, бо дозволяє легітимізувати конституційний процес, зменшити напруженість в постконфліктних суспільствах. Правова освіта в Україні має бути системною і включати в себе як навчання в рамках шкільного навчання, так і ознайомлення з важливими правовими поняттями та принципами дорослого населення.

Ключові слова: конституційний процес, правова освіта, громадянин.

В статье проведено исследование роли правового образования в конституционном процессе на основе анализа современной отечественной и зарубежной литературы. Сделан вывод, что получение необходимых знаний и навыков расширяет для граждан возможности участия в конституционном процессе. Это участие очень важно, так как позволяет легитимизировать конституционный процесс, уменьшить напряженность в постконфликтных обществах. Правовое образование в Украине должно быть системным и включать в себя как обучение в рамках школьного обучения, так и ознакомление взрослого населения с важными правовыми понятиями и принципами.

Ключевые слова: конституционный процесс, правовое образование, гражданин.

The article studied the role of civil education in the constitutional process on the basis of the analysis of modern Ukrainian and foreign literature. It is concluded that the obtaining of the necessary knowledge and skills leads to expanding of opportunities for citizens to participate in the constitutional process. This direction is very important, as it allows to legitimize the constitutional process, to reduce tensions in post-conflict societies. Legal education in Ukraine should be systematic and include both training in the framework of school education and acquainting the adult population with important legal concepts and principles.

Key words: constitutional process, civil education, citizen.

Постановка проблеми. Вважається, що конституційний процес займає центральне місце серед інших видів юридичного процесу. Під ним розуміють зазвичай процес створення, трактування, а також реалізації норм конституційного права, під час якого відбувається взаємодія різних юридичних суб'єктів: посадовців різних рівнів, державних інституцій, міжнародного співтовариства, різноманітних організацій, а також громадськості. Роль правової освіти в конституційному процесі є маловивченою проблемою, в науковій літературі відсутнє її чітке визначення та завдання.

З огляду на вищевикладене можна висунути твердження, що роль правової освіти в конституційному процесі є досить актуальною проблемою, в тому числі і для України, оскільки останнім часом у Верховній Раді та в цілому в суспільстві постійно постає питання зміни окремих конституційних норм, а деякі експерти заявляють про необхідність її повного переформатування. Постійно ведуться публічні дискусії за участю представників владних органів щодо необхідності внесення змін до Конституції України. Звісно, актуалізується ідея, що суспільство має в той чи інший спосіб отримати певні знання, розуміння необхідної юридичної термінології, уявлення про етапи та мету конституційного процесу.

Стан дослідження. Деякі проблеми правової освіти були висвітлені в працях І.П. Коваленко, Н.О. Тка-

чова, Н.І. Матвіїшина, М.І. Городиського, О.І. Дмитрієвої, Н.М. Ляпунової, А.І. Долгової та інших. Однак роботи, в яких досліджувалась би роль правової освіти в конституційному процесі, нам не відомі.

Мета статті: проаналізувати роль правової освіти в конституційному процесі, надати рекомендації щодо підвищення правової освіченості населення.

Одна з пануючих позицій в науковій літературі належить вченим, які вважають правову освіту елементом загальної соціалізації особи. Наприклад, І.П. Коваленко розглядає правову культуру як продукт правової соціалізації особистості. Правова освіта в такому ракурсі виступає як складова частина правової соціалізації особистості як процесу формування її правової культури. Правова культура в рамках такого підходу тлумачиться як сукупність стереотипів правової свідомості та поведінки, а правова соціалізація є невід'ємною складовою загальної соціалізації особистості [1, с. 2–4].

Підхід до правової освіти, проаналізований вище, важко поставити під сумнів. На його користь свідчить той факт, що в Україні населення досить слабо соціалізоване з цієї точки зору. Наприклад, на 2014 р. лише кожен десятий громадянин повністю був знайомий з текстом Конституції. Близько половини (49%) опитаних – знайомі частково. 40% опитаних – з текстом Основного Закону не знайомі зовсім. Подібні оцінки висловлювалися й у листопаді 2014 р., отже,

за півроку кардинальних змін в обізнаності громадськості з текстом Конституції не відбулося. На Сході і на Донбасі рівень обізнаності з Конституцією є помітно нижчим, ніж в інших регіонах. Також у суспільстві немає усталеної думки стосовно необхідності зміни чинної Конституції: за її зміну висловилися 41% громадян, проти – 23%, не змогли відповісти – 36% опитаних. Порівняно з листопадом 2014 р. дещо більше стало тих, хто вважає, що Конституцію змінювати не потрібно. Серед тих, хто вважає, що Конституцію потрібно змінювати, 60% виступають за внесення до неї часткових змін (у листопаді 2014 р. – 69%). 36% громадян вважають, що слід прийняти нову Конституцію [2, с. 22–23]. Значна кількість громадян України практично не знайомі із своїми правами, мають нечіткі уявлення про правову систему держави, не мають адекватних моделей правомірної поведінки. У житті вони частіше за все дослухаються до власної інтуїції, традицій, досвіду. Відомості про праві норми, зміни в законодавстві, що поширюються газетами, радіо, телебаченням та іншими засобами масової інформації, з різних причин можуть мати суттєві прогалини та серйозні деформації. Отже, дані факти дозволяють стверджувати, що Україні як незалежній та суверенній державі конче потрібна продумана стратегія правової освіти населення. Прийняття Президентом України 18 жовтня 2001 р. Національної програми правової освіти було закономірним та важливим кроком. Вона передбачала створення необхідних умов для набуття широкими верствами населення правових знань та навичок у їх застосуванні, забезпечення доступу громадян до джерел правової інформації, а також визначила основні напрями правоосвітньої діяльності та першочергові заходи щодо їх реалізації. Метою програми було задекларовано «підвищення загального рівня правової культури та вдосконалення системи правової освіти населення, набуття громадянами необхідного рівня правових знань, формування у них поваги до права» [3].

Слід зазначити, конституційний процес з точки зору правової освіти є досить складним явищем. Фактично він уявляє собою тривалий процес вироблення, узгодження та імплементації тих чи інших конституційних норм за наявності великої кількості учасників. Зменшення ж кола осіб, що приймають участь в конституційному процесі, на нашу думку, неминуче призведе до кризи легітимності даного процесу і серйозним проблемам на стадії реалізації конституційних норм. При цьому для розробників конституційних положень дуже важливо мати у фокусі вимоги пересічних громадян. Останні ж, в свою чергу, повинні мати необхідний рівень або для безпосередньої участі, або для коректного формулювання власних вимог та цілей, що будуть враховані в майбутній конституції. Які ж мінімальні вимоги правової освіченості в даному випадку? По-перше, для участі в ньому від громадян вимагається мати несуперечливе, логічно побудоване уявлення про державу, її завдання та можливості. По-друге, важливим є розуміння досить складних процедур, що дозволяють виробити більш

менш прийнятну версію тексту конституції, узгодити та затвердити його. Процес розробки Конституції встановлює багатоваріантність в рішенні дуже складних завдань. Ті, хто відповідає за вибір завершальної стадії, як правило, вимагають значного обсягу інформації, пов'язаного з питаннями, що торкаються конституційного процесу.

З цього приводу Н.І. Матвіїшин підкреслює, що тільки мисляча людина нормально витлумачить правовий текст, що особливо важливо для юридичної діяльності, тому він наполягає на необхідності приділяти більшу увагу розвитку мислення, а саме: сприяти новим, інтерактивним методам та формам навчання, застосовувати новітній вітчизняний та закордонний досвід у суміжних галузях застосування права. На його думку, поширення в суспільстві правових знань має бути покладено на спеціалістів-юристів та викладачів правових дисциплін. Він переконаний, що розвиток правового мислення треба прив'язувати до певного історичного ґрунту. З огляду на це Н.І. Матвіїшин пропонує зосередити увагу на формуванні в кожній людині позитивно-правових знань та психологічних механізмів поваги до права [3, с. 244–426]. Цілком очевидно, що сьогодні в Україні існує потреба в побудові дієвої системи громадянської освіти, яка б об'єднувала різні державні і недержавні інституції. Також актуальними є розробка і ухвалення концепції громадянської освіти, яка б визначала дієві механізми цього процесу на всіх рівнях.

Глобалізаційні процеси, що розгорнулись останнім часом у світі, в тому числі перехід людської цивілізації інформаційного етапу розвитку, все більше впливають на формування правосвідомості громадян окремих країн. Глобалізаційні чинники метарівня міжнародної системи – демократизація сучасного світу, імплементація міжнародного права до правових систем більшості країн, локальні конфлікти, економічні кризи тощо. На макрорівні окремого соціуму формування правової культури детермінується характером національної правової системи, домінуючими соціально-економічними відносинами, змістом національної культури, типом політичного режиму. На мікрорівні (рівні малих соціальних груп) велике значення для формування правової парадигми особистості виступають особливості правосвідомості родини, трудового колективу, неформального спілкування в різноманітних групах [4].

В США велику роль в правовій освіті відводять шкільним установам, які можуть створювати власні концепції надання знань та навичок в цій галузі, а також застосовувати різноманітні методи викладання. В той же час існує і певний стандарт правової освіти, який включає обов'язкове ознайомлення учнів з поняттям громадянства, його соціально-правовою сутністю, також детальний аналіз ліберально-демократичних принципів спільного співжиття в країні різних націй, рас, класів. Шкільним викладачам доводиться самостійно шукати баланс між поясненням індивідуальних прав громадян та свобод, що передбачає ліберальний устрій. В той же час зберігається важливий принцип нейтральної позиції школи, не-

упередженого ставлення до релігійних переконань та політичних ідеологій. В першу чергу, учням намагаються привити критичне мислення, терпимість, прагнення до вдосконалення характеру. Їх привчають до ведення різноманітних дискусій, вироблення навичок відстоювання своїх переконань та громадянських інтересів [5, с. 366–367].

В контексті вивчення ролі правової освіти заслуговує на увагу підхід до конституційного процесу Н.М. Ляпунової. Вона вважає, що конституційний процес характеризується широкою участю громадян країни, які повинні отримати можливість зробити власний внесок у вибір варіанту розвитку тієї чи іншої країни. Без доступу до детальної інформації про конституційний процес або знань про проблеми та перспективи конституційного вибору і основні громадянські навички більша частина громадської діяльності буде мати недостатньо можливостей, щоб реально брати участь в процесі. Саме тому дослідник називає актуальною проблемою сьогодення правову освіту, оскільки вона має, на її думку, не лише освітню, а й виховну функцію, державне значення для країни [6].

Аналіз досвіду США щодо громадянського виховання молоді створює можливості для реалізації освітніх проектів в Україні щодо створення стандартів громадської освіти, посилення ролі громадських організацій в забезпеченні позашкільної освіти. Громадянська освіта дає можливість молоді увійти в простір громадянського суспільства, зайняти більш активну позицію серед своїх однолітків, сформувати в собі вміння і компетенції жити в громадянському демократичному суспільстві [7].

Глобалізація конституційного права спостерігається в багатьох сферах. Міжнародний вплив на розробку конституцій часто є вирішальним у процесі їх розробки, велике значення набули міжнародний захист прав людини, глобальне панування ліберальних правових норм, судовий діалог з конституційних питань в більшості цивілізованих країн.

Американська дослідниця Д. Оуен підкреслює, що дослідження політичної соціалізації як одного з ефектів правової освіти має фокусуватись на підтримці, яку отримують в кінцевому рахунку політичні режими, для яких важливо збереження соціальної стабільності. Заклопотаність у зв'язку з передачею політичних норм, характерних для того чи іншого режиму, закономірно приводить політиків в цивілізованих країнах до створення системи правової освіти населення. На думку Д. Оуен, ця сфера освіти має на меті «відкалібрування» громадян в трьох іпостасях: в якості лояльного до законодавчої системи та устрою держави громадянина; в якості виборця; в якості учасника політичних процесів [8, с. 7–9]. Конституція, на думку М.С. Бренсон, об'єднує монарха, народ, державу, націю і закон. Вона є фундаментом, на якому створюється будівля всієї законодавчої системи країни, тому вивчення понять та правових інститутів, пов'язаних з конституцією, є критично важливим для правової освіти [9].

Сучасні суспільства зацікавлені в тому, щоб громадяни навчилися брати участь в суспільному житті та займали активну громадську позицію. В цьому процесі існують проблеми не тільки для країн так званого Третього світу, а й для провідних демократичних держав. Американська дослідниця М.С. Бренсон вказує, що рівень громадської освіти в США не дозволяє отримати від громадян необхідну підтримку для вдосконалення конституційної демократії. «Демократичний дух», на її думку, не успадковується, бо кожне нове покоління повинно набувати необхідних знань, опановувати навички політичної участі, оскільки демократичний устрій не є «машиною, що рухається сама по собі», – він повинен свідомо відтворюватись покоління за поколінням [9].

Грунтуючись на аналітичному доробку М.С. Бренсон, можна сформулювати основні питання, які має прояснювати для громадян правова освіта: 1) що таке політика, громадянське життя і уряд? 2) які основи існуючої політичної системи? 3) як уряд втілює цілі, цінності і принципи демократії, встановлені конституцією? 4) яке відношення України до інших держав у сфері міжнародних відносин? 5) яка роль громадян в демократичній системі.

У кожної людини формується свій образ політичної системи відповідно до отриманих знань, досвіду, переконань і т.д. Однак дискусії, дорадчі процедури в ході конституційного процесу дозволяють сформувати певний консенсус серед великого числа учасників, тобто спільне та однозначне бачення тих чи інших конституційних принципів, засад, повноважень владних органів тощо.

Реалізація освітніх програм з підвищення правової обізнаності дозволяє громадянам приймати обґрунтовані рішення в ході виборів, отримати уявлення про діяльність уряду, його кроки щодо зміцнення демократичної системи.

М.С. Бренсон також вказує, що, крім необхідних знань, громадяни повинні отримати певні навички: 1) вміння критично осмислювати політичні рішення уряду; 2) аналізувати причини виникнення тих чи інших політико-правових проблем; 3) користуватись під час міркувань необхідними елементами юридичної науки, ідеологій та інших інструментів.

Здатність ідентифікувати емоційну мову і символи має особливе значення для серед навичок громадської участі, адже учасники політичних процесів повинні бути в змозі розрізнити справжні цілі один одного, вміти розуміти емоційну мову і символи, що використовуються. На додаток до придбання знань і інтелектуальних навичок, під час процесу правової освіти в демократичному суспільстві необхідно зосереджуватись на навичках, які необхідні для обґрунтованої, ефективної і відповідальної участі як в політичних процесах, так і в громадянському житті. Ці навички можуть бути визначені як: 1) організація горизонтальної та вертикальної взаємодії учасників політичних процесів; 2) моніторинг; 3) створення тиску для просування та захисту власних ініціатив, позицій, інтересів [9].

Проведений нами аналіз доводить, що правова освіта є невід'ємним елементом конституційного

процесу в сучасному світі. Вона є важливим і актуальним процесом, необхідним для залучення громадян до політичної сфери суспільного життя. Під час правової освіти учасники конституційного процесу отримують організаційні навички, формується їх активна громадська позиція, критичне мислення та важливі аналітичні інструменти. Завдання спеціалістів на всіх етапах правової освіти полягає не тільки в тому, щоб дати знання, а навчити осягати юридичні поняття, усвідомити необхідність правового самовдосконалення громадянина, тобто правової ресоціалізації протягом усього життя. Щодо організації правової освіти можна подати наступні

рекомендації: 1) правова освіта населення має враховувати досвід розвинутих країн світу, таких як США, Канада, Франція і т.д.; 2) базові юридичні поняття та принципи мають бути засвоєні ще в школі, що дозволить особистості після досягнення відповідного віку зайняти гідну громадянську позицію; 3) Україна як держава, що дуже відстала від інших країн світу в сфері правової освіти населення, має розробити серйозну програму подолання даної проблеми, має включати в себе різноманітні прийоми та методи ознайомлення дорослого населення з сутністю конституційного процесу та можливостей участі в ньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коваленко І.П. Правова соціалізація особистості як процес формування правової культури / І.П. Коваленко // *Культура України*. – 2011. – № 32. – С. 1–8.
2. Зміни до конституції та конституційний процес очима громадян / Конституційний процес в Україні: нові реалії, нові виклики, нові підходи. Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу «Конституційний процес в Україні: відповідь на нові виклики чи повторення старих помилок?» 9 липня 2015 р. – Київ : Центр Разумкова, 2015. – С. 22–32.
3. Національна програма правової освіти населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/992/2001>.
4. Матвіїшин Н.І. Система правової освіти України / Н.І. Матвіїшин // *Актуальні проблеми держави і права*. – 2008. – Вип. 42. – С. 241–247.
5. Дмитрієва О.І. Дослідження деяких аспектів правового виховання у науковій літературі / О.І. Дмитрієва // *Актуальні питання корекційної освіти*. – 2010. – Вип. 1. – С. 140–148.
6. Parker W.C. Citizenship Education in the United States: Regime Type, Foundational Issues, and Classroom Practice / Walter C. Parker // *The Handbook of Moral and Character*. – Washington, Education University of Washington, 2014. – Рр. 347–367.
7. Ляпунова Н.М. Правова освіта населення як запорука правової держави / Н.М. Ляпунова // *Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського*. – Вип. 1/2010(60). – Ч. 1. – С. 178–182.
8. Ковальчук В. Виховання громадянської свідомості молоді в контексті освітньої реформи: Досвід США / Василь Ковальчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://education-ua.org/ua/porivnyalna-pedagogika/466-vikhovannya-gromadyanskoji-svidomosti-molodi-v-konteksti-osvitnikh-reform-dosvid-ssha>.
9. Owen D. Citizenship Identity and Civic Education in the United States / Diana Owen // *Conference on Civic Education and Politics in Democracies: Comparing International Approaches to Educating New Citizens*, sponsored by the Center for Civic Education and the Bundeszentrale für Politische Bildung, San Diego, CA, September 26 – October 1, 2004. – 17 P.
10. Branson M.S. The Role of Civic Education [Електронний ресурс] / Margaret Stimmann Branson // *A Forthcoming Education Policy Task Force Position Paper from the Communitarian Network* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.civiced.org/papers/articles_role.html.